

ПРИВРЕДА, СТАНОВНИШТВО И НАСЕЉА НА ШАР ПЛАНИНИ У ПРОУЧАВАЊИМА РУСКОГ КОНЗУЛА У ПРИЗРЕНУ И. С. ЈАСТРЕБОВА *

I

Иван Степанович Јастребов⁸¹ (1839-1894), као конзул царске Русије провео је у Скадру и Призрену десетак година, углавном пре руско - турског рата 1877/78. године. За то време, велики део службовања провео је у пропутовањима ради проучавања Арбанаса у северној Албанији и Срба у Македонији и суседним крајевима Старе Србије. У овом погледу нарочито је био плодан његов боравак у Призрену, од 1. априла 1870. до 18. августа 1874. године. Како је одлично знао турски језик а разумевао добро и албански, њему није било тешко да се споразумева са Турцима, Арбанасима и Србима, што му је много користило у његовим научним студијама. Као резултат тих истраживања настало је његово најважније дело: “*Стара Сербія и Албанија*”⁸² које се и данас сматра међу најбољима за познавање ових крајева, како са географског и историјског, тако и са етнографског и културолошког становишта.

Шар планину Јастребов је посебно испитивао, као величанствени планински амбијент, са неколико привредно - географских целина, познатих српској науци под називом жупе (једнина: жупа), чије се становништво претежно бавило сточарством, не само за сопствену прехрану већ и за извозну трговину у великим количинама стоке, највише оваца.

Јастребов је био међу првим европским истраживачима животних прилика Шар планинског становништва. Он је, пре Јована Цвијића, утврдио егзистенцијалну важност антропогеографског фактора: да географска средина ове високопланинске области одређује врсту привредних занимања, али и да човек својом делатношћу тој географској средини даје економски значај на ширем плану производње. Жупна, климатски и вегетативно,

* Аутор: Др Борислава Лилић, Пирот

⁸¹ Владимир Бован, *Јастребов у Призрену*, Призрен 1996, 1-300.

⁸² Иван С. Јастребов, *Стара Сербія и Албанија*, путевья записки, Споменик СКА XLI, Београд, 1904.

повољна подручја Шар планине омогућавала су опстанак људских живота на њеним великим висинама управо негом стоке. Првенствено је то било овчарство, а мање говедарство (и коњарство), и то здраве расе (пасмине) и доброг квалитета, што је утицало и на њену трговачку вредност и потражњу. Јастребов⁸³ је био, такође, међу првима који је истакао велику тржишну вредност Шар планинске овце као трговачког артикла, и значај Шар планине као привредно активног географског подручја.

II

Шар планину, или тачније, Шар планинско подручје са његовим становницима, Србима и Арбанасима, и насељима, Јастребов је студирао и описао са више становишта: природно – географског, антропогеографског, етнографског и културно – историјског. Његова историјска истраживања прошлости Метохије и Шар планине - у главним цртама развоја – су дала прве тачне и потпуне податке, уз критичко проверавање чињеница и народне традиције. Исто тако он је, тачније и детаљније, одредио природно – географске карактеристике Шар планине и убицирао историјске старине у културне споменике из времена средњевековне српске државе. На тај начин он је први дао слику историјске прошлости региона Шар планине која је, као географски објекат, чинила развође река три морска слива: Вардара и Лепенца за Егејско море, Неродимке (и Ситнице) за Црно море, и Призренске Бистрице и Горанских река – притока реке Дрима – за Јадранско море. У антропогеографском погледу, Јастребов је и компаративном методом, утврдио историјски континуитет за многа Шар планинска насеља од средњег века до свог времена. Био је изврсни познавалац српских средњевековних повеља и бројне топономастичке документације. Слично је било и са указивањем на порекло становништва Шар планинских жупа и преостатака материјалне културе Срба Шар планинаца. Нарочито су га занимале старе цркве и црквишта.

Јастребов⁸⁴ је посебно дао детаљну слику о савременом положају српског становништва на Шар планини. Детаљно је приказао етничку и демографску ситуацију и изнео етнички и конфесионални однос између православног становништва и муслимана. Утврдио је, и илустровао великим бројем примера, процес исламизације православних Срба и њихову насилну албанизацију. То је документовао чињеницама да су тзв. Арнауташи у

⁸³ Др Борислава Лилић, *Тодор Станковић, савременик И. С. Јастребова*, саопштење поднето на Научном скупу Иван Степанович Јастребов, 31. октобар и 1. новембар у Призрену, у организацији Историјског института САНУ, Призренског округа и општине Призрен.

⁸⁴ Владимир Стојанчевић, *И. С. Јастребов у своје време*, саопштење поднето на Научном скупу Иван Степанович Јастребов, 31. октобар и 1. новембар у Призрену, у организацији Историјског института САНУ, Призренског округа и општине Призрен.

великом броју сачували српски говорни језик, многе обичаје, па чак и презимена. У томе су предњачиле муслиманске жене које су – дуго времена – сачувале многе српске православне обичаје. Јастребов је тврдио да су ове поисламљене – "потурчене"- Српкиње дуго говориле српским (а не албанским) језиком, а посебно у Шар планинској жупи Гора у којој албанизација није успела да уништи српски говор до данашњих дана.

III

Јастребов је, после Призрена, описао све четири Шар планинске жупе: Средску, Сиринић, Опоље и Гору. Утврдио је њихову географску локацију, величину села, бројност становништва, правце комуникација, орографске и хидролошке особености Шар планине. Највише се задржао у описивању специфичности Горе и Сиринића.

Жупа (*волост*) Сиринић, на северној падини Шаре и њеног (тада познатог) највишег врха Љуботен, састојала се из 13 села у којима је било 465 домова, већином (око 75%) српског становништва. Највеће насеље у Сиринићу било је село Штрпце, са 150 православних породица. Одстојање од врха Љуботен било је око пет сати хода. Пут до врха водио је, најпре, кроз букову а затим и борову шуму, изнад које – као пресечене нарочитом линијом – настаје терен где уопште нема растућег дрвећа. На овом простору – каже Јастребов – настаје простор “ где зими лежи снег, а лети расте трава са дивљим цвећем” (“... а наступаеъ мьсто, гдъ зимой лежитьъ снѣгъ, а льетомъ растетъ трава съ дикими цвѣтами.”)

Чука Љуботена према Качанику положена је благом падином, а према Штрбцу стрминама. Са Љуботена – каже Јастребов – “простире се поглед на све стране”...” Пред вама је Качаник, у даљини Скопље, под вама тетовско поље, Гостивар” – тј. веома плодна равница *Полог*. Подножје Шаре испод Љуботена је представљено невеликим брдима (“холмами”). Са Шар планине виде се: “све Подримље, (манастир) Дечани, Пећ, Ђаковица, Приштина, Гњилане”. Јастребов је изричит кад каже: “нема бољега места од Љуботена са кога се види сва Стара Србија у којој би Љуботен био средина (средиште) ове Србије”. (“Лучшаго нѣтъ мьста для того, чтобы видѣть всю Старую Сербию Люботенѣ какъ бы средняя тачка той Сербиѣ.”)

Леп опис Јастребов је дао и за чувено Шар планинско висинско језеро испод Љуботена – један час удаљено од врха. Он га описује: “Језеро није велико – не више од 20 хвата (“20 сажена”, тј. 1 сажень – хват = 2,134 матара) у дужини, и 15хвати у ширини, а дубину нико није ни мерио. Вода је чиста и прозрачна. Из језера извире Лепенац...” Сиринићка села била су сиромашна, главна привредна грана је била “единствено небоишїя стада овец”. Сељаци су ишли и у печалбу, а од заната бавили су се дрводельством, првенствено “столаријом”. Слично је било са жупом Средска.

Велика заслуга Јастребова била је у томе што је уочио појаву прекомерног крчења шума, углавном због огрева а мање због крчевина – добијања обрадивог земљишта или нових пасишта. Становници Средске су то радили и због прављења ћумура – који су продавали као огрев у Призрену. Он је приметити и појаву почетка обезводњења неких крајева баш због крчења шума, што је могло да угрози сточну испашу и доведе до смањења сточарске производње. Делимично је зато кривио турску управу која није имала установу шумарства и шумара, али и зато што ни Турци ни Арбанаси нису много водили рачуна о заштити природних добара. (“Турки примљорвљ своимљ научили и християнљ не заботитљся о будущемљ. Туркиа а особенно Арнаути не живутљ прошедшимљ и не думаютљ о будущемљ”.)

Момчило Иванић, чијом је заслугом Јастребовљев спис: “*Стара Сербия и Албания*” објављен у Споменику Српске Краљевске Академије 1904, као XLI Споменик, у предговору написао је:” Шар – планину добро је познавао и пео се више пута на њене горостасне висове, који су му напомињали Кавкаске Горе, из детињства му драге успомене.” Ја бих додала да је то чинио и из љубави према српском народу и његовој прошлости, коју је добро проучио. Отуда је његово дело остало као трајно наслеђе у српској историографији, а посебно Старој Србији и њеној највећој планини – Шар планини.